

**МЕМОАРИ
ПАТРИЈАРХА СПРСКОГ
ГАВРИЛА**

**ПАРИЗ
1974**

- Одабрани одломци -

(...)

РАЗГОВОР СА КНЕЗОМ ПАВЛОМ 23. МАРТА 1941. ГОДИНЕ У БЕЛОМ ДВОРУ

Кнез Павле позива патријарха Гаврила на ручак. Покушај кнеза Павла да убеди патријарха Гаврила, да се Пакт мора примити. Оштар драматичан став патријарха Гаврила. Бивши министар Спалајковић утиче на патријарха Гаврила да се прими солуција кнеза Павла. Спалајковић је поражен са речима и одговором патријарха Гаврила. Патријарх Гаврило опомиње кнеза Павла на његову одговорност, ако се Пакт прими. Патријарх захтева образовање концентрационе Владе и да се народ обавести о ситуацији у којој се држава налази. Кнез Павле одбија сугестије патријарха Гаврила. На разговору са кнезом Павлом, Патријарх је запретио својом оставком.

Ми смо све чинили што смо могли да урадимо, у заједници са политичким и националним представницима српског народа, да бисмо онемогућили потписивање кобнога Пакта са силама Осовине. Народно нерасположење свакога дана је све више и више узимало размере, нарочито откако се дознало да је кнез Павле био тајно у Немачкој, на позив Хитлеров, и да је дао свој пристанак, да Југославија приђе Тројном пакту. Сада је само остајало да се та форма правно изведе.

Код мене су долазили поједни чланови Краљевске владе Цветковић-Мачек, који су ме обавештавали о стању у самој Краљевској влади у погледу примања пакта. Сама мишљења у влади била су подељена. Председник владе Цветковић држао се неодређено. Министру Будисављевићу, члану владе, изјавио је да ће он лично бити противу потписивања пакта са силама Осовине. То исто је рекао и нишком епископу Јовану. Али, мене је 19. марта обавестио краљевски намесник Раденко Станковић, да је Цветковић у потпуности за примање пакта. Сви смо ми добро знали да је Цветковић пао под велики утицај кнеза Павла, тако

да нам није било тешко веровати да ће он бити у потпуности са кнезом Павлом да се пакт прими. Противу пакта су били: Срђан Будисављевић, др Бранко Чубриловић и др Михајло Конетантиновић, који је био лични пријатељ Цветковића, и који је уживао велико поверење кнеза Павла а који је, као што нам је било познато, био главни референт и законодавац у уредбама за извођење споразума са Хрватима, односно са др Мачеком, из 1939. године. Требало је да он после извесног времена, замени самога Цветковића и да сам постане Председник Краљевске владе. Он је уживао поверење др Мачека, а поготову кнеза Павла. Константиновић је спроводио оно што је кнез Павле желео. Зато његова опозиција није никоме била озбиљна нити сигурна. Он није био политички човек да је уживао народно поверење, него професор Правног факултета, који је хватао везе на најбоље могући начин у своме успону.

Др Мачек је био за пакт, највише из разлога што су усташе после његовог споразума са кнезом Павлом вршили жестоку пропаганду у народу противу др Мачека и споразума са Србима. Тако исто они су то радили у Хрватској сељачкој странци, где су доводили до тешкога положаја углед др Мачека пред бирачима. То ми је он лично рекао крајем 1940. године. Он ми је рекао да је он срцем и душом са Западним силама, али је веровао, да треба свакако да се пакт потпише, ако до њега буде дошло. Главни циљ др Мачека је био спровођење споразума у унутрашњем животу у бановини Хрватској. Спољну политику остављао је кнезу Павлу, који је све чинио што је могао, да задовољи и при добије за себе др Мачека и Хрвате. Тако исто и Словенци са њиховим представником др Куловцем, били су за пакт. Од Срба у влади био је још за пакт министар војни, генерал Петар Пешић и начелник Главног генералштаба, Петар Костић, и неколико других генерала. Сва ова господа, били су поверљиве личности кнеза Павла, и нису правили никакву опозицију, него су напротив били најгрлатији пропагатори за потписивање пакта са силама Осовине.

Један од главних противника пакта у војсци био је армијски генерал Душан Симовић, бивши начелник Генералштаба, а сада командант целокупног Ваздухопловства. Он је вршио велику пропаганду противу спољне и унутрашње политике Краљевског намесништва и његове Краљевске владе. Није се устручавао да каже своје мишљење лично у лице кнезу Павлу. Он је водио разговоре са политичким људима и оштро критиковао политику која се спроводи, као ненародну и без поверења народних маса.

Такву политику он је жигосао као издајство противу народа. Био је храбар да своје мишљење отворено каже. Он је имао уза себе више младих официра, који су у свему били сагласни са њиме, јер су га сматрали као човека који врши оно што цео народ осећа и жели.

На моме састанку са краљевским намесником др Станковићем, 8. и 19. марта, ја сам јасно предочавао, какве последице могу да дођу ако се вежемо са силама Осовине. Пре свега, ја сам тражио оно што је народ желео а и његови представници, да се образује једна Влада од свих странака са српске стране и људи који представљају српски народ. Хрвати и Словенци су имали у том погледу своје представнике. Срби су били лишени тога права, нарочито у оваквим тешким приликама, кад је ратна олуја захватила целу Европу. Ја сам постављао питање намеснику др Станковићу: по којој логици Срби не могу да буду представљени у Влади, са људима у које народ има поверења. На то моје питање др Станковић је дословно одговорио:

«Шта да радимо, Ваша Светости? Ја се потпуно слажем са вама, у погледу једне такве Владе, коју ви предлагете. Кнез Павле има друго мишљење. Он нема поверење у људе из опозиције и њихов рад. Он је члан династије и има више право, него ми, два друга намесника, да води рачуна и чува интересе Круне и државе. По његовим директивама води се спољна политика, коју ми не можемо да негирамо, пошто он сматра да је таква политика на своме месту, и да би свака друга политика била кобна за нашу државу». Одговорио сам му одмах:

«Онда то значи настављање шестојануарске диктатуре. На крају, зашто онда, молим вас, постоје три Краљевска намесника, а један сам по својој личној вољи управља без икакве контроле. То може бити кобно за династију и државу». На моје речи др Станковић, слеже само раменима, и не покуша ни са једном речи да опозове моје мишљење. Ја наставих:

«Нико нема право, па ни кнез Павле, да води политику коју народ осуђује, и у њу нема поверења. Диктатура је до сада деградирала наш политички живот, и све друго што нас је највише красило у прошлости. Полиција има главну реч, јер је она привржена људима, који воде овакву политику. Овакав рад народ више не разуме, а да не говоримо о поверењу, које је потпуно изгубљено».

Др Станковић се прво држао у опозицији, противу Пакта, 8. марта, када сам са њим имао састанак, али је он свој став, нажалост на нашем састанку, 19. марта, био изменио. Он је про-

менио своје мишљење за сто степени, што ме је јако ожалостило, па сам му упутио питање у погледу његове промене. Он слеже раменима и додаде:

«Шта да радите, Ваша Светости! Кнез Павле је за пакт, министар Спољних послова Цинцар-Марковић, министар војни генерал Петар Пешић, затим председник владе Цветковић, подпредседник др Мачек и на крају краљевски намесник др Иво Перовић. Ја сам био сам, и тако сам био матиран. Мени ништа друго није преостајало него да се придружим мишљењу већине».

Ја сам 19. марта предао краљевском намеснику др Станковићу меморандум у име Српске православне цркве по питању примања Тројног пакта, где је речено све оно што је било нужно и потребно, са документацијама: какве ће тешке последице бити, ако се Пакт потпише са силама Осовине. Краљевско намесништво треба о томе да води рачуна. Ја сам урадио оно што је народ од мене тражио, преко својих делегација. Ето, ради такве несрећне политике Краљевског намесништва, коју српски народ није могао ни са чим да оправда, моја је дужност била: да на жеље и апеле народа, учиним све што ми је било у могућности да одвратим Краљевско намесништво од његове ненародне политике, која је била оличена у слабости пред захтевима Хитлеровим. Ја сам последњи пут опоменуо Краљевско намесништво, да не направи ни један непромишљен акт, који би био у супротности са ставом народа. Сви покушаји које је чинио кнез Павле, преко разних личности, које су код мене долазиле да ме убеди, били су потпуно негативни. Ја нисам хтео ни по коју цену да издам Светосавску цркву, њену прошлост и традицију, затим освештане интересе српског народа, а нарочито нашу част и достојанство, који су доведени били у питање. Моји односи са кнезом Павлом били су рђави и хладни још од почетка. Ја сам саветовао кнезу Павлу, да постепено врати парламентарни систем владавине, који је био одузет 6. јануара 1929. године. А затим да уједини цео наш народ; да сарађује са политичким људима који су били у опозицији, и који су имали тако исто право да приме одговорност и дадну сваку своју помоћ у часовима када су прилике захтевале потпуно измирење и заједнички став у данима ратне олује.

Ја сам био позван од стране кнеза Павла на ручак у Бели двор, 23. марта, два дана уочи потписа самога пакта. Ја сам овај позив примио са мало наде у ма какав успех. Ствар је била одлучена и свршена, како је то Хитлер диктовао на састанку са кне-

зом Павлом. Но без обзира на све то, сви смо ми желели да учинимо све што је потребно и што се могло учинити, да сачувамо наш образ и част српског народа, пред будућим покољењима. Мој сусрет са кнезом Павлом био је учтив али врло хладан. Подсећао је на повратак људи са каквог погребца. Био је то најтежи моменат у моме животу. Ништа нисам добро видео. Тако исто нисам очекивао никакве резултате. Црни песимизам је био обавио цело моје биће. Но мени није ништа друго преостајало осим овај пут, који је цео народ захтевао и желео. Имао сам олакшање у томе, што су сви епископи били једнодушног мишљења и осећања као и ја. Епископи су били посредници између народа и мене. Цео фебруар и март били су узбудљиви. Кнез Павле је имао изглед слабе воље. На његовом лицу огледало се незадовољство, сигурно ради мога меморандума. Али то такво кисело расположење он је желео да прикрије, мада је његово лице одавало право стање које је владало код њега. Ја се нисам устручавао да му кажем оно што је нужност и потреба диктовала. Његово цело биће одавало је човека слабог и неодлучног. Није имао куражи да се у тешким часовима понаша како је то чинио краљ Александар.

Сам ручак протекао је у хладној атмосфери. На ручку су били: млади краљ Петар II, књегиња Олга и дежурни ађутант. Затим је био позван за овај случај, бивши министар на страни Спалајковић, који је постао прави шампион и пропагатор пакта са силама Осовине. Каква кобна заблуда? То је заиста самоубиство, за једнога дипломату, који гази и пљује на свој рад у прошлости, супротно ономе што је целога века радио јер је он био један од главних фактора спољне политике са наслоном на Француску и Енглеску. Све је то било у супротности са политиком Хитлера и Мусолинија, коју он данас пропагира. За ову политику, краљ Александар је био изрешетан месецима у Марсељу, а Спалајковић као тадашњи представник у Француској, није имао очи да види и осети шта се Краљу припрема у Француској. Било ми је јасно, да је његово присуство срачунато на то, да убеди мене у нужност и корисност савеза са Хитлером. Свему томе ја нисам придавао никакав значај. У таквој хладној средини, књегиња Олга је отворила разговор о средњевековним манастирима у Светој Гори. Она се нарочито интересовала за историју манастира Хиландара.

После ручка прешли смо у салон, где је служена кава. Остали смо само нас тројица сами. После послужене каве, кнез Павле пресече ћутање и са својим сувим танким гласом отпоче:

«Ваша Светости, желели смо данас да вас лично упознамо са стањем наше спољне политике, која се налази у тешкој ситуацији и да вам саопштимо: да је Краљевска влада поднела свој предлог Краљевском намесништву, да морамо безусловно да примимо пакт са силама Осовине. Он ће нам гарантовати: суверенитет и наше државне границе. Наша одбрана није довољна, нити је пак јака, да можемо да водимо другу политику од ове, која нам се сада намеће. Поготову кад смо добили тачна обавештења од министра војске генерала Петра Пешића, да би у случају рата, наша одбрана била недовољна. Савезника немамо, који би нам притекли у помоћ. Немци су у зениту своје моћи. Ништа не може да их задржи, јер добијају победу за победом. Нико не може да се супротстави немачким ратним средствима. Ми смо то видели за време кратког рата са Француском. Према томе: Краљевско намесништво, после дугог размишљања, усвојило је ово једино целисходно решење Краљевске владе, као оправдано у потпуности. Ових дана треба да се изврши сам акт приступања Тројном пакту. Све друго било би неизводљиво и некорисно да се ма шта уради супротно овој одлуци. Желели смо да вас лично замолимо, да нас разумете и да помирљиво делујете на Српску цркву и народ као целину у погледу примања Пакта. Тако исто и сви епископи у својим епархијама, да делују помирљиво на народ и да не воде никакву опозицију, према овом избору Краљевске владе, и да тако не отежавамо и онако тешку ситуацију». Ја му на то одговорих:

«Какав пакт побогу, Ваше Височанство, без договора и одлуке целог нашег народа? Поготову кад је цео народ у супротности са тим. То је немогуће да се изврши, како је то Краљевска влада вама предложила. Моја је дужност да вам отворено кажем: да би приступање наше државе Тројном пакту и њено одређење за Осовину, уништило животну снагу и морал нашега народа. Погодио би његова родољубива осећања и дубоко увредио његов понос и његове традиције и идеале. За мене је то највећа жалост да чујем из уста Вашег Височанства, овако тешку и немилу изјаву, која свима нама раздире срце и мучи нашу душу. Ко може и ко сме, да узме тако тешко бреме на своја леђа, и да сам одлучи, у супротности са ставом целог нашега народа и ситуације која је у напону свога револта. Ви треба да знате, да српски Патријарх, ако има ма какве могућности, да може да притекне у помоћ у овоме часу, да би се спасла држава, да ће то од срца и до краја извршити, кад то захтевају и изискују народни интереси. Ја ћу за све то без предумишљаја да учиним и да свој

живот положим, кад је у питању отаџбина, као што су то у прошлости наши предходници радили. Наш је пут у прошлости био за крст часни и отечество. Тако су наши дедови радили, и тако су се они борили са непријатељима, да не би постали носиоци издајства према Цркви и народу. Благодарје таквом њиховом раду и отпору, ми као њихови наследници, сада уживамо плод онога свега што су они под тешким околностима радили, да спасу и сачувају народ. Ја сматрам да тај њихов пут ми морамо да наставимо у свему и да га чувамо као зеницу наших очију. То треба да буде светиња за сваког Србина и светосавца. То је наш вечни пут, са кога се ми не можемо удаљити да не бисмо пали у провалију.

«Ми вам нећемо ускратити нашу помоћ, под условима које наш цео народ жели и осећа као један човек. Ми смо запали у најтежа искушења, која треба сви заједнички да настојимо да решимо, што је од прворазредног значаја. За извођење наше помоћи, потребно је да се омогуће услови који најбоље гарантују наш спасоносни план да се данас помогне наша држава. Политику коју морамо да водимо, ако желимо да очувамо своју част и своју прошлост, морамо у свему изменити. Но све ово зависи једино и искључиво од Краљевског намесништва и Вашег Височанства, да ли ви желите да са народом и свима нама заједно решите овај несрећни проблем. Ја сам поражен, да сте ви већ унапред, на притисак Хитлеров, дали у име државе свој пристанак и тако нас све лишили заједничког права става и договора, без кога не може ништа добро да буде. Таква ваша одлука, без консултовања народа, може да доведе земљу у једно велико искушење, које Бог зна како може да се сврши. Но ако има добре воље и разумевања код Краљевског намесништва, и код вас лично, још није ништа изгубљено нити касно. На основу заједничког договора са представницима народа и Српске цркве, ја сам овлашћен, да вам понудим један план и нашу пуну помоћ да бисмо нашли једно правично и целисходно решење, које ће бити у стању да спасе државну целину.

«Пре него што вам изнесем овај план, ја желим да вас опоменем на два случаја из наше блиске историје, која су ми још жива пред очима, а којих се и ви сигурно сећате. Прво ваш стриц блаженопочивши краљ Петар I када је дошла анексиона криза због Босне и Херцеговине, 1908. године, и достигла свој врхунац у јануару и фебруару 1909. године, први је апеловао на националну слогу свих политичких и националних људи. Радикали су са Пашићем на челу имали већину у народу, и у Народној скупш-

тини. Али мудри Пашић, који је био велики државник и проницљив човек, који је добро познавао околности и чувао интересе и поверење целог народа, видео је у томе моменту тежиште ситуације, и није ни у ком случају хтео да он сам понесе такву одговорност пред Круном и народом. Била је опасност да Србија и Црна Гора не загазе у рат са Аустро-Угарском. Краљ Петар је сазвао у Двору конференцију свих партијских шефова да би се на томе састанку донела одлука, која би била најбоља да се држава спасе од ратне опасности. Пашић лично предлаже за председника Владе еминентнога Стојана Новаковића, човека великог духа и угледа у земљи и на страни. Он је имао велики углед у круговима водећих личности царске Русије, без обзира на то што је имао два-три своја посланика напредњака у Скупштини. Новаковић је био човек хладног, сталоженог расуђивања у таквој тешкој ситуацији. Он је уживао као такав човек и политичар, опште поштовање народа, па чак и код својих противника. Сам Пашић узима ресор министарства грађевина. Ситуација је била таква, и диктовала је образовање овакве Владе, у коју су ушле све политичке групе. Ја се врло добро сећам, та је Влада била одлично свуда примљена, у свим српским покрајинама, и имала је све Србе у свакој одлуци са собом. Њу је народ назвао 'Велика влада', јер је она спасла Србију и Црну Гору да не уђу у рат.

«Други пример био је 1914. године, после објаве рата Аустро-Угарске Србији. Пашић и радикали остали су, у прво време, сами у Влади. Кад је ситуација постала критична, била је потреба да и остале политичке групе узму учешћа у спасавању државе. Пашић је дао оставку и краљ Петар је извршио консултацију свих политичких група. Они су се сложили да Никола Пашић остане на челу владе, јер је у томе моменту био најеминентнија личност и уживао велико поверење код сила Антанте. Ушле су групе које су имале корена у народу. Интереси државе били су диктовани слогом и јединством свих снага. Тако је водио политику ваш стриц, краљ Петар I, коме су народна воља и поверење били највећи закон. Он је чувао поверење народа као зеницу свога ока. Благодаревши таквом демократском владаоцу и његовом мудрому раду, Срби су задивили својим победама цео свет. Читаве плејаде државника и политичара, као што су били: Пашић, Новаковић, Драшковић, Миловановић, Давидовић и други, били су његови најближи сарадници. Он их никада није отуђивао од себе, па и када су били у опозицији, јер је имао поверења у њихов рад. Он се често са њима састајао и разговарао о свима текућим пословима. Нарочито је обраћао пажњу на људе из опо-

зиције, да они не би осетили неку разлику између њих и оних који су били на власти. Таква Влада нама данас треба: народног јединства и слоге, у коју ће народ имати сутра поверење, као и у све оне који се налазе на челу државе. Зашто Краљевско намесништво не ради тако, као што је радио краљ Петар I? Зашто бежати од тога да сви људи поднесу одговорност пред догађајима и суграшњицом? Не разумем и не видим чему служи досадашња ваша политика, која у себи не носи слогу и јединство, него напротив неслогу и нерасположење у народу, који губи поверење у једну такву владавину. Свака неслога иде на корист нашим непријатељима, да би нас тако лакше уништили!» На то кнез Павле одговори:

«Краљевско намесништво има увек на уму извођење једног таквог плана који нам је Ваша Светост изложила. Али време је врло кратко и захтева само овај начин, који је изабрало Краљевско намесништво и који одговара искључиво нашој политици данас». На то му ја одговорих:

«Ми мислимо да Краљевско намесништво није смело ни у ком случају да државу обезглави, без Народне скупштине и представника народа, који би у овоме часу најбоље послужили народу и држави, у приказивању народних потреба и његових жеља у погледу данашње политике, коју спроводи Краљевска влада без икакве контроле. Од избијања рата, било је времена и могућности, да се изабере Народно представништво. Сада када рат бесни у Европи и прети свакога часа да се развије и на нашим границама, ми смо остали без регулатора политичког живота, који би био у могућности да контролише нашу спољашњу и унутрашњу политику, што је главно да на себе узме одговорност по питању судбоносних одлука као што је приступање наше државе силама Тројног пакта. Међутим, кад нема Народне скупштине, како онда може народ да има поверење у Краљевску владу, кад нема својих представника, да га обавештавају о насталој ситуацији. С друге стране, кад је већ настало тешко стање, Краљевско намесништво и ви лично, Височанство, требало је да сиђете у народ и да народу дате објашњење о насталој ситуацији, и да лично дођете у додир са народним масама, како бисте могли да видите и чујете од народа шта мисли о данашњем положају. Нарочито како народ гледа на јединство у овим моментима. Што је најтеже и поразно, ми смо дочекали овај рат без својих савезника, који би нам могли бар нешто помоћи. На то је требало мислити пре избијања рата, и осигурати нашу државу споља и унутра, како бисмо тако могли најбоље да одговоримо

данашњој ситуацији. Нажалост, то ништа није урађено. Поразно је да сазнамо да наша војска није спремна, у оној мери у којој би то требало да буде. Силне милијарде кредита из државног буџета утрошене су у сврху одбране и наоружања наше војне силе. Поред свега тога то није довољно. То је чудна и неутешна ствар!

«Ваше Височанство, дозволите ми сада да вам кажем оно што народ жели и ми сви са њим, и што тражимо од Краљевског намесништва. Треба одмах да спасемо наша огњишта и заштитимо наше државне границе као основну и најважнију ствар. За то имамо времена, ако то хоће и жели Краљевско намесништво да изведе одмах, а то се састоји из четири тачке:

«1) Образовање Владе народне слоге и јединства од представника политичког и јавног живота а који су до сада били у опозицији према досадашњем режиму. Нарочито мислим на Србе, да их представљају људи у које има народ поверење. Хрвати и Словенци су већ заступљени до сада са правим представницима народним. Србима је то право одузето. Не знам из којих разлога и какви су интереси то налагали? Тако је потпуно разбијено народно јединство што нико не може да разуме. Влада образована на слози и јединству, била би у могућности да узме одговорност пред народом за свој рад у овој политичкој кризи. Она би могла да изврши оно што ми желимо и што је нужно и диктовано ратном опасношћу и потребама, које не могу бити дискутоване. Таква влада задобила би народно поверење, јер би произлазила из народне слоге и јединства. Све њене одлуке биће мериторне. Што је најглавније, отпашће рђави коментари и разне информације, које су до сада кружиле у народу, и које су као отров деловале на народне масе. Нико није нашао за потребно да их демантује и каже истину о стању наше државе. Тако ће држава бити заштићена, и њени интереси сачувани. Кад то буде извршено, онда ће сваки човек са љубављу да изврши своју дужност према себе и своме народу. Нова влада водиће политику која највише одговара интересима народа и државе. Све што та влада буде одлучила у интересу државе, народ ће примити без поговора, јер у такву владу народ има у свему поверење.

«Али што нам са вашом изјавом највише раздире наша патриотска осећања, то је да морамо да приступимо Тројном пакту. Морамо да правимо савез са својим највећим непријатељима, Хитлером и Мусолинијем, убицом краља Александра I. А и један и други, желе да нас биолошки истребе. Шта би наши мртви да-

нас рекли из гробова, на ово наше савезништво са убицама њиховим? Ти хероји који су пали на Церу, Колубари, Мојковцу, Кајмакчалану и свуда по нашој отаџбини и својом крвљу залили сваку стопу наше миле земље, да бисмо се ми данас њима одужили на овај начин. То је страшно! То ми не можемо да примимо, па макар сви ми изгубили животе. Куд би наша част, која нас је вековима красила и уздизала? Данас ми треба да избришемо све то као и нашу историјску борбу и витештво, и све то под ноге да бацимо. То Срби не могу да приме. Треба знати да Хитлер нема милости ни према коме. Он је пре 7 година побио све своје другове, који су га помагали да дође на власт. Сада ми Срби треба да верујемо, да нам је Хитлер пријатељ, и да жели јаку Југославију. Каква заблуда и наивност? Зар се не сећате пре неколико година, како је Хитлер говорио љубазно о Пољацима, називајући их 'браћом по оружју', па поред свих тих љубазних изјава, видели смо како је прошао храбри пољски народ. Доживео је страшну катастрофу од Хитлерових целата, који су га потпуно масакрирали, и уништили све оно, што је било најоданије за борбу. Свима је нама добро познато, да је Хитлер сва своја обећања и изјаве бацио под ноге, и да их никада није поштовао. Треба ли ми сада да се уљуљукујемо у празна обећања, која немају никакве реалне истине и да верујемо у оно што нам се говори.

«2) Ви треба још сутра да сиђете у народ и да са њиме ступите у контакт и одржите говоре, и објасните народу право стање и данашњу политичку кризу у којој се држава налази. То треба одмах извршити, као што су наши владари у прошлости чинили када је то захтевала државна потреба. Пођите путем кнеза Лазара и апелујте на слогу и јединство и измирење једнога према другоме. Наша је отаџбина у опасности и ви не треба да скривате истину пред народом, да би се на тај начин изгубило и последње поверење у управљаче државе. Дужност је Краљевског намесништва да изврши све ово да би се изгубљено поверење код народа колико толико повратило. Ја сам сигуран и ја вас уверавам да ћете са оваквим радом наћи цео народ солидаран и уједињен.

«3) Треба одмах проширити садашњи Крунски савет од највиђенијих народних представника, тим пре што их сада немамо на другој страни, те би такав Крунски савет заменио, у неку руку, скупштину. Одлуке таквог Крунског савета биле би мериторне, и он би постао десна рука нове концентрационе владе. То све нарочито када нужда буде диктовала.

«4) Досадашња Краљевска влада, правила је утврђења на северној граници наше државе, која су коштала неколико милијарди динара, иако таква утврђења не могу имати никаквог одбранбеног значаја. Тај терен у равници, просто је немогуће бранити пред Хитлеровим тенковима и моторизацијом. Што је вредела француска Мажиновљева линија, кад су је Немци обишли? Милијарде новца су пропале. Такав је исти и наш случај. То исто важи за све магацине хране и оружја, који се већином налазе у равницама, близу жељезничких центара, те ће на овај начин врло брзо и лако пасти у руке непријатеља. Да се то не би догодило, треба одмах да се сви ти магацини пребаце у планинске масиве, где су природне одбране најповољније, као што је и герилско ратовање и сва друга слична одбранбена средства. Зар се нису наши дедови на овај начин борили у својој прошлости и скоро увек излазили као победиоци. Динарске планине Босне, Херцеговине и Црне Горе најпогодније су за извођење наше одбране. Таква одбрана је лака и изводљива у планинским пределима, али је зато немогућа и неизводљива у равницама. Ја сам пре годину дана саветовао краљевском намеснику др Раденку Станковићу овај план који је целисходан и једино изводљив за нашу одбрану. Војни стручњаци којима сам ово говорио, били су у потпуности у свему сагласни.

«Када све то извршите, ви ћете тада скинути историјску одговорност пред народом, који од Краљевског намесништва захтева извршење свих горњих тачака, које сам вам изнео као мандатор народних жеља. Ја ћу сада да завршим. Изнео сам вам истину, која ме је увек руководила да чувам народно поверење и штитим његове интересе и у добру и у злу. На Краљевском намесништву сада стоји, а нарочито на Вашем Краљевском Височанству, да ли ћете ви водити једну политику коју народ жели и која одговара његовим интересима и потребама; или ћете водити политику која иде против интереса и жеља народа. Наш је план повезан са изложеним тачкама, које произлазе једна из друге, и чине једну целину, која се не може ни са чим више делити. Ако тако будете урадили, ви ћете спасти државу, нашу част а самим тим и наш образ и прошлост. Све друго што бисте урадили водило би нас у националну катастрофу, или пак један народни револт, који би као олуја уништио све оно што је у супротности са нашим традицијама и жељама народним.

«Под овим условима, ми ћемо вас помоћи у свему са крстом у руци. Ми ћемо апеловати на српски народ, на измирење и праштање једнога према другоме. На тај начин бићемо збр-
зратимље-

ни и јаки пред свима искушењима која долазе споља. Сви епископи Српске православне цркве радиће у истом правцу на слози и јединству. Ниједна политичка и национална група неће остати gluva на овај апел Краљевског намесништва и свих нас других у које народ има поверење. Такав је данас наш национални и државни програм, без кога за сутра не може бити живота. Наша је слобода угрожена, као што су исто тако и наша домаћа огњишта и наше државне границе. Ако све ово брзо извршите, онда не може доћи ни до каквог народног револта, који би нас довео до тога да народ силом прибави оно што жели и што хоће. Ако Краљевско намесништво среди и уједини народ, онда ће држава унутра бити способна, да се одупре свима агресијама споља».

Моје излагање ожалости кнеза Павла. На његовом лицу видело се неспокојство и забринутост, док ме је Спалајковић, попреко и љутило посматрао. Но то мене ни мало није љутило, јер ја сам вршио своју дужност према Богу и своме народу. Кнез Павле је ипак слушао са великом пажњом моје излагање, а затим жалосним гласом рече:

«Ваша Светости, за извођење вашег плана, који је врло интересантан, ми апсолутно немамо временске могућности, и поред најбоље воље Краљевског намесништва, да учинимо оно што је изложено у вашим тачкама.

«1) Образовање нове владе, коју хитно тражи Ваша Светост, било би у супротности са споразумом са Хрватима из 1939. године. Хрвати сматрају да је садашња влада састављена из свих политичких група Срба, Хрвата и Словенаца. Политичке опозиционе странке, Радикална и Демократска, изјасниле су се против споразума и тако су биле лишене сваке могућности једне шире политичке коалиције. Тако исто и група Љотића. Све друге групације спроводе доследно дух споразума, који је безусловно потребан за целину Југославије. Председник владе Цветковић је покушао да разговара са радикалима и демократима, али није имао никаквог успеха. И једни и други захтевали су безусловно да се њима преда власт у руке, и да они поведу политику коју они сматрају да је најкориснија у овоме моменту. То њихово мишљење Краљевско намесништво не може за сада ни у ком случају да прими, да не би био доведен споразум са Хрватима у питање. Др Мачек сматра да је данашња Краљевска влада доста јака да представља Србе, Хрвате и Словенце.

«2) Обавештење народа свуда се спроводи. Чланови Краљевске владе крстаре стално по народу и дају податке о политичкој ситуацији и апелују на слогу и мир. То је искључива дужност

Краљевске владе, пошто она носи пуну одговорност за свој рад пред Краљевским намесништвом, које увек контролише све што се ради у држави. Ми сматрамо да је рад Краљевске владе потпуно на своме месту и да Краљевско намесништво има апсолутно поверење у садашњу Краљевску владу.

«3) Проширење Крунског савета је непотребно, бар за сада, пошто би такав Крунски савет био и сувише гломазан. Међутим, садашњи Крунски савет који имамо довољан је за наше прилике.

«4) Извођење ратнога плана врши се по нацрту Генералштаба и његових војних стручњака, који су зато надлежни. Сада мењање свега тога не би било брзо нити лако изводљиво, иако је ваше излагање врло драгоцено и интересантно».

Мене је овако резонување кнеза Павла дубоко изненадило. Његови одговори нису били логични, нити су пак били паметни и доследни у овој политичкој кризи. Сва његова излагања, личила су ми као капитулација и прихваћање Хитлерове политичке концепције. На то ја одговорих кнезу Павлу:

«Височанство, ја ниуколико не могу да се сложим са вашим плановима, који су апсолутно у свему у супротности са нашим проблемима. По којој логици, ми Срби треба да будемо до краја разапети на крсту, ради тога што ви кажете, да представници Хрвата у Влади не желе да виде у Краљевској влади и праве представнике српских опозиционих група, којима у овом моменту ви не дозвољавате да кажу своју реч, и да учествују у одговорности за добро народа и државе. Они су лишени својих политичких права, да могу да суделују у једној концентрационој влади, са представницима Хрвата и Словенаца. Зар они нису Срби? Зар они нису синови и наследници наших дедова, који су створили ову државу? Зар они нису патриоте, и зар они не воле своју отаџбину, те им се на тај начин забрањује, да узму учешћа у спасавању државе? То је Божје и људско право, јер ми желимо да у својој кући будемо господари, и да одлучујемо оно, што ми хоћемо и што нам наша дужност налаже. Зар Хрвати и Словенци не раде тако? Ја никада нисам чуо од др Мачека, да је он противан да Срби представљају српски народ, са људима који уживају то поверење. Зар Срби из Удружене опозиције нису потписали са др Мачеком споразум 1937. године о хрватском питању? Додуше Хрвати су одустали од тога да га изврше са политичким потписницима тога споразума; него су направили уговор са Краљевским намесништвом, односно са Вама лично. Такав споразум био је лакши и више су добили, него што би постигли оним из 1937. године. Такво резонување апсолутно је неправилно и не-

прихватљиво за нас Србе. Срби су увек за сваки частан споразум са Хрватима, али да се он учини од изабраних народних представника, људи од поверења.

«Шта да вам кажем о нерасположењу Срба у Хрватској бановини после споразума, а да не говорим, о свима недаћама, које су задесиле Србе чиновнике, који су аутоматски морали да напусте своја места и буду стављени на расположење. Такав споразум значи државу у држави. Ми то не можемо да одобрим. Мислим да Хрвати, Срби и Словенци, имају у свему једнака права, и да не треба да се гложе око ствари о којима се не може дискутовати. Срби трпе разне неправде, клевете и понижења које треба једном да престану. Треба наћи начина и могућности да се постигне измерење Срба, Хрвата и Словенаца и да се споразум изврши на потпуно правичној основи, тако да интереси и једних и других буду потпуно очувани и у свему исправни».

Кнез Павле је слушао моје излагање и ни једном речи није покушао да га оспори. Али својим погледом даде знак Спалајковићу, који је одмах разумео своју улогу, и који поче као присталица сила Осовине, да говори:

«Ваша Светости, излагање Његовог Височанства кнеза Павла у свему је паметно, оправдано и на своме месту. Треба безусловно да се пакт прими, без икакве опозиције, јер нама нема другог излаза без овога». Затим извади из унутрашњег џепа, из свога капута, једну малу бележницу и на парчету папира написа неколико бројева, и настави:

«82 милиона Немаца, плус 50 милиона Италијана, што у свему чини 130 милиона, према 40 милиона Енглеца, што значи три па и више на један. Сигурно је да ће Немци да однесу победу у овоме рату. Француске више нема. Совјетска Унија је данас у пријатељству са Немачком, и помаже је ратним материјалом. Према томе: отпада стара теорија и пракса из првог светског рата, где је Немачка водила борбу на два фронта. Немци данас имају само једну борбу. Према томе, немачка победа је ван дискусије. Таква ситуација налаже нам, да одмах приступимо Тројном пакту, како би Југославија осигурала своје место у новој Европи, која се сада рађа». Мени пуче пред очима ова чиста немачка пропаганда, која се несметано проводи у Југославији, чији је Спалајковић, нажалост, пропагатор. Одговорих му одмах:

«Каква кобна заблуда, господине Министре, у вашем нетачном излагању. Утолико кобнија, што сте ви били поверљива личност краља Александра и његове спољне политике; она је била стопроцентно у супротности према овој, коју нам ви да-

нас тако мудро препоручујете, да са убицама постанемо пријатељи. Вама је врло добро познато, да је Мусолини био главни кривац за смрт Краљеву у Марсељу. Ваше излагање нема никакве логике, а још мање објективности. Све што сте казали не одговара правим чињеницама. Енглеска има своје доминионе: Индију, преко 350 милиона, затим Канаду, Аустралију и друге. Ви мислите, да ће Америка мирно да гледа, како Хитлер дави Енглеску? Ви се варате, то неће никада бити! За доказ овога мог тврђења нека послужи последњи говор председника Сједињених Америчких Држава Франклина Рузвелта, који са највећом решеношћу гледа на исход рата, и наглашава сигурну пропаст Хитлерову. Што је главно, изјављује да ће Америка дати сваку могућу помоћ свима државама, које се боре против Хитлерове тираније. Јасно је свакоме, да ће Америка ући у рат, што ће значити крај Хитлеров, и целе његове злочиначке банде. А ви сада када наша кућа гори, препоручујете да се предамо без борбе, у наручје Хитлеру и Мусолинију. Ви не водите рачуна о пожару од кога може наша земља да изгори, него вршите једну пропаганду, коју нико паметан не може да разуме.

«Ја не бих желео по овом питању више са вама да дискутујем, пошто су ваша излагања апсолутно у супротности са нашем одбраном пред непријатељима». На моју примедбу, Спалајковић сав црвен у лицу, љутим гласом додаде:

«Али Америка никада неће ући у рат. Она се повукла после првог светског рата из Европе и Друштва народа. Што се тиче доминиона, Енглези неће имати никакве помоћи, јер они траже своју независност». Ја прекидох Спалајковића, па му рекох:

«Господине, кад сте ви тако мислили о нашим савезницима и пријатељима, како сте могли да спроводите дух њихове политике и да се за њу ангажујете. Ви данас стопроцентно негирате ваш рад из прошлости и покушавате да нас убедите на штету нашега народа. Лично не желим више да дискутујем са вама». Спалајковић љутит прекршу своје излагање. После овога, није покушао више да ми се обраћа. Ја се обратих кнезу Павлу:

«Височанство, ја сам данас извршио своју дужност према отаџбини и рекао вам оно што је истина. Но ви сте, како ми изгледа, пали под утицај људи који вас окружују, и који вас ни у ком случају не обавештавају о данашњој политичкој ситуацији у земљи, и о нерасположењу нашега народа према овој политици коју ви желите до краја да оправдате, не водећи рачуна о нашим патриотским осећањима, што нас је најдубље ожалостило. Ваши сарадници треба да вам кажу истину, а не да се уљуљ-

кују у празне програме, који су лишени сваке садржине и потреба народних. На основу свега овога што сам вам изложио, и на основу одговора Вашег Височанства, мени ништа друго не преостаје, него да наставим пут са народом до краја, и да са њиме поделим чашу горчине која нам је припремљена. Ако буде требало ићи и даље од овога, ја ћу се радо повући у манастирску ћелију, да тамо докрајчим свој чемерни живот, свестан да сам све поштено и доследно учинио према Цркви и народу, како то мој положај захтева. То ће бити мој последњи протест противу једне овакве политике, која нас води на потпуну странпутицу, и која је потпуно у противности са нашом традицијом, нашом части, и свим другим што нас краси као људе».

Кнез је био блед и љут. Није покушао ни једном речи да оповргне моје мишљење које сам му изложио. Време је било већ поодмакло, када сам се растао са кнезом Павлом. Наш растанак био је још више хладан, него почетак разговора. Сваки је остао при својој позицији и своме гледишту. Враћајући се у Патријаршију, са изгубљеном надом, молио сам се Богу, да спасе и заштити српски народ од овакве несрећне политике, у коју смо били вођени од стране људи који су били слаби да воде једну политику чврстине и отпора најпотребнију у овом тренутку. По завршетку овога разговора са кнезом Павлом, на памет ми падоше речи Слободана Јовановића, нашег еминентног правног писца, који ми је на нашем последњем састанку 18. марта говорио о кнезу Александру Карађорђевићу, деди кнеза Павла и његовој последној одлуци и слабости, односно капитулацији. Кнез Александар је иначе много учинио за подизање српске просвете и културних установа у тадашњој вазалној Србији. Поред тих врлина које су биле позитивне, и на своме месту, он је био један владар слабић у критичним моментима. То се најбоље видело на Светоандрејској скупштини 1858. године. Опозиција је била јака, али није била ни у ком случају изгубљена и трагична у погледу кнеза Александра. Извесне радње у унутрашњој политици биле су живо критиковане од народних посланика, што ни у ком случају није значило да он треба пре дефинитивне одлуке да бежи са положаја и владарске дужности. Међутим, шта се догодило: он је био изгубио своје нерве, све је видео црно пред очима и у таквом положају није могао ништа правилно ни логично да суди. Затражио је од свога Председника владе Илије Гарашанина, који је иначе био велики државник и паметан човек, да га одмах поведе у Град код Паше, да би се на тај начин заштитио од гњева народних посланика, који су били на

окупу. Илија Гарашанин био му је одан до краја и покушао је свим могућим средствима да одврати кнеза Александра од ове одлуке која је била трагична у своме исходу. Ништа није помогло Гарашанину да увери Кнеза да то не чини. Његови нерви били су потпуно попустили и при таквом стању све је било узалудно. Историја се понавља.

Кнез Павле има својих додирних тачака са својим дедом кнезом Ллександром. Обојица су слабих нерава и при таквом стању тешко да људи могу бити чврсти у својим последњим одлукама. Кнез Павле је увек гледао да своје одлуке и своја мишљења оправда са разлозима других људи који мисле да је таква ситуација најбоља. Тешко човек може да да нешто значајно, ако увек гледа на разне околности с лева и десна, које падају као приговори и не дају да се нешто правично оконча и реши. Не може се рећи да кнез Павле није човек интелегентан у извесним стварима, али у погледу политике, он апсолутно није имао правилно гледиште које би било за поштовање од нашега народа. Слабе воље и без сваке одлучности, без основних концепција о политичком и јавном животу нашега народа, он није могао да пружи резултате који су били неопходно потребни за државу у оваквим часовима где се тражило да човек брже мисли од муње, и да тако под тим условима доноси своје одлуке. Да је краљ Александар био у животу, и да је била оваква ситуација, то би било стопроцентна супротност њему. Краљ Александар био је храбар и одлучан човек, који је своје одлуке доносио брзо. Што је главно, његове мере, нарочито у погледу спољне политике, биле су и у суштини и у резултатима, онакве како су то захтелали интереси народа и државе. Он је водио државни брод сигурним путем, који није имао странпутица, нити је било колебљивости пред непријатељима нашега народа. Трагедија је Југославије била у томе: што је власт и државно управљање испало из руку државотворног и храброг краља Александра у руке неспособног и колебљивога Краљевскога намесништва, на челу са кнезом Павлом. Сви они заједно нису били у могућности, нити су пак имали услова да наставе спољну политику краља Александра, која је била на своме месту. Речи Краљевског намесништва нису се никада чуле у народу, нити се о њима народ изјашњавао. То је било логично. Како је могао народ да суди политику Краљевског намесништва добро, када је та политика била без резултата, па према њој народ није имао никакво поверење. Нико ништа није могао да предвиди добро, сем само рђаве ствари, које могу свакога часа да се заврше трагично. Краљевско намес-

ништво и његова цела околина, живело је од данас до сутра. Они нису имали израђен национални и државни програм, који би био гаранција за народ, да ће његова политика бити корисна и добра, како то интереси народни захтевају.